

Dr. sc. Agneza Szabo, Zagreb

**GLASNIK ARHIVA
SLAVONIJE I BARANJE
– govor na promociji zbornika**

Pred nama je novi reprezentativni zbornik pod naslovom *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, koje- ga redovito piprema i objavljuje Državni arhiv u Osijeku. Ove kalendarske godine (2003.) riječ je o broju ili godištu sedam.*

Kao što stoji istaknuto u uvodnoj riječi glavno- ga urednika dr. Stjepana Sršana središnja je tema ovoga *Glasnika* u cijelosti posvećena istraživanju povijesti gospodarstva istočne Hrvatske i to za raz- doblje od 1850. godine pa sve do najnovijeg vre- mena, odnosno 2000. godine. Pri tome je cjelokup- na struktura Glasnika komponirana iz pet vrlo dobro uređenih tematskih cjelina ili poglavlja. Pođemo li, njihovim vrlo dobro postavljenim redos- lijedom, onda je na prvom mjestu tematskih cjelina pod naslovom RADOVI iz pera jedanaestorice stručnih i znanstvenih autora, koji ustvari obrađuju različite probleme, ali i rezultate iz gospodarskog razvoja istočne Hrvatske, dakle Slavonije i Baranje u doba modernizacije hrvatskog društva od sredine 19. st. pa sve do danas. O istim problemima riječ je i u II. glavnoj tematskoj cjelini pod naslovom GRADIVO, i u kojemu se, zahvaljujući stručnome radu trojice autora, objavljuje relevantna izvorna građa iz kraja 19. i početka 20. st. ona svjedoči pri- hodima i rashodima grada Osijeka u navedenom razdoblju, zajedno sa strukturom gradskog proraču- na neposredno prije izbivanja Prvog svjetskog rata, te donosi poimenični popis obrtnika u gradu Osijeku 1887. godine, dakle u doba uspona režima bana Khuen-Héderváryja i koji traje punih 20. godi- na (1883.-1903.).

Prije nego što se malo detaljnije osvrnem na sadržaje istraživanja spomenutih dvaju poglavlja,

* Ovo je ponešto prošireni prikaz, što ga je autorica održala u prigodi promocije Glasnika u velikoj dvorani Ekonomskog fakulteta u Osijeku 21. studenoga 2003. godine. Uz više profesora fakulteta, autora radova u Glasniku, kao i drugih uglednika grada Osijeka, te broj- nih studenata, promociji su nazočili i svojom prisutnošću počastili dekan fakulteta, prof. dr. sc. Ivan Ferenčak, te još dvojica promotora: prof. dr. sc. Ljubomir Baban i doc. dr. sc. Stjepan Sršan, također glavni urednik Glasnika i ravnatelj Državnog arhiva u Osijeku.

želim istaknuti da je u III. glavnome dijelu Glasnika pod naslovom INVENTARI, također riječ o izvornoj arhivskoj građi, koja je *conditio sine qua non* za svako povijesno istraživanje, ukoliko želimo raditi stručno i znanstveno, također i kada je riječ o gospodarskoj povijesti. Budući da se glavnina ove građe odnosi na 20. st. i stoga će njezine vrijednosti meritornije predstaviti stručnjaci baš za to razdoblje, također i ovdje nazočni promotori prof. dr. Ljubomir Baban i doc. dr. Stjepan Sršan. Stoga meni dopustite da Vam samo kratko predstavim njihove autore, a to su mr. sc. Zlatko Virc, koji prikazuje građu *Brodске imovne općine u Vinkovcima*; mr. sc. Dražen Kušen, koji je objavio *Zbirku vodograđevne dokumentacije*, te dipl. pravica gđa Melita Rončević koja je dala pregled sadržaja *Sumarnog inventara društvenog pravobranioca samoupravljanja općine Osijek* za posljednjih 25 godina, dakle za razdoblje 1975.-2000. Na moje područje istraživanja, a koje se odnosi na razdoblje moderne hrvatske povijesti, dakle od kraja 18. pa sve do početka 20. st. ovdje se osobito odnosi rad prof. Vilima Matića pod naslovom *Zemljišne karte iz fonda Beljsko vlastelinstvo*, koje je sam autor sistematizirao te inventarski obradio prema načelima arhivske struke, i kako sam navodi uz pomoć arhivskog tehničara gosp. Dražena Jurkovića. Riječ je o 243 identificirane zemljišne karte koje do sada, i to ističem, nisu bile obrađene, niti inventarizirane, a odnose se na problematiku Beljskog vlastelinstva. Pisane su latinicom ili pak goticom i to na francuskom, latinskom, njemačkom, mađarskom i hrvatskome jeziku, već prema tome kojim su se služili Beljski vlastelini u razdoblju između 1786. i 1916. godine, u kojem su i nastale spomenute zemljopisne karte, koje su osim toga najvećim dijelom i kolorirane. Objavljivanje ovih karata, kao i ovdje predočena stručna obrada pridonijeti će bez sumnje daljnjoj kvaliteti istraživanja povijesti gospodarstva, ali i kulture, također i ovoga dijela istočne hrvatske zemlje.

Mislim da ne treba posebno dokazivati, kako nema valjanoga, ili još bolje, cjelovitoga Zbornika, ovdje Glasnika arhiva Slavonije i Baranje bez *Ocjena ili prikaza knjiga*, što je ovdje također učinjeno i to u IV. poglavlju pod naslovom PRIKAZI, u kojem je riječ o 13 stručnih prikaza, knjiga, časopisa i simpozija, koji se odnose na povijest, također i gospodarsku, Slavonije i Baranje i koji u samoj završnici rese i ovaj Glasnik. Jednako je vrijedan spomena i prilog *In memoriam* u čast Miroslava

Kasabašića (1924.-2003.) koji se pred kraj života odlikovao i kao stručan arhivski djelatnik, kako to pomno ističe dr. Sršan.

Dopustite mi sada, da u drugom dijelu moje promocije, malo konkretnije predstavim i autore prva dva dijela Glasnika kojega danas predstavljamo. Pođemo li i opet redoslijedom Glasnika. što smatram i najpravednijim pristupom u prigodi za predstavljanja objavljenih radova, onda je na prvome mjestu znanstveni rad dr. Stjepana Sršana pod naslovom *Nestanak veleposjeda u Slavoniji 1848.-1945. godine*. Autor je na temelju izvorne arhivske građe i relevantne literature istražio genezu refeudalizacije veleposjeda u Slavoniji do 1848, potom zadržavanje stečenih posjeda u rukama njihovih vlasnika do 1918. godine. Bili su to grofovi Eltz, baruni Prandau, grofovi Pejačevići, Jankovići i drugi, osobito knezovi i vojvode stranoga podrijetla, te đakovački biskupi itd. Kako također u svojem istraživanju dokumentira autor, njihovi su posjedi uništeni nakon 1918, i to uslijed dobro poznate agrarne reforme, kada jugoslavenske vlasti dijele bivše velikaške posjede solunskim dobrovoljcima i kolonistima, a potpuna likvidacija sa svim još težim posljedicama uslijedila je nakon 1945. godine. Uz potpuni nestanak veleposjeda u pravnim rukama, stvarana su nova (društvena) poljoprivredna dobra u socijalističkome smislu gospodarenja, što je postupno dovodilo do sve veće nerentabilnosti i potpunog gospodarskog sloma. Dipl. pravica gđa Melita Rončević dala je sažeti pregled značenja *Stečajnih zakona iz 1853. i 1897. godine u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, uz identifikaciju nekih odabranih značajnih predmeta u tome smislu. Iz autoričina rada jasno proizlazi i vrijednost ovih zakona, koji zbog svoje kvalitete ostaju u uporabi i u znatno izmijenjenim političkim okolnostima, i to sve do 1929. i 193. godine. U mojem pak prilogu riječ je o *Utjecaju političkih prilika na pripremu i održavanja Prve gospodarske izložbe u Zagrebu 1864. godine s posebnim osvrtom na Slavoniju i grad Osijek*, Po svojem značenju, kao i sudjelovanju međunarodnih izlagača, ta je izložba preteča današnjeg Zagrebačkog velesajma. Prema prvotnoj namjeri priređivača, dakle hrvatskih gospodarstvenika, iza kojih su stajali i ban Josip Šokčević i kancelar Ivan Mažuranić, ova se izložba trebala već tada zvati, dakle god. 1864. *Izložba hrvatske države u Zagrebu*, ali su takav naslov onemogućili svojim prijateljima pristaše velikosrpske politike u Slavoniji pod vodstvom Andrije Torkvata

Brlića iz Slavonskog Broda. Uz zapažene gospodarske i industrijske proizvode slavonskih poduzetnika, koji su dobili visoke nagrade i priznanja za svoje proizvode, istaknuta je također i uloga žena, posebno onih iz Slavonije u pripremanju i značenju te izložbe. Osim što su ukrasile izložbu raznovrsnim ručnim proizvodima od svile, vune, lana i konoplje, te osobito vezenom robom i čipkama, koja je bila protkana zlatnim i srebrnim nitima, žene su svojim umjetničkim rukotvorinama također pridonijele i međunarodnom značenju izložbe. Osim toga, izložbu je pratio i dobro uređeni Katalog na hrvatskom te njemačkom i talijanskom jeziku, a našao se u upotrebi i u prekomorskim zemljama, također i SAD-u (primjerice u Philadelphiji još 1878. godine!).

Na razdoblje moderne hrvatske povijesti, a koje je bit postupno ukidanje feudalnog poretka i stvaranja modernoga građanskoga društva, i usprkos nepovoljnih okolnosti, osobito u doba vladavine bana Khuen-Héderváryja, odnosi se i većina ostalih radova u ovome Glasniku. Tako dr. Mira Kolar Dimitrijević predstavlja *Spomenicu Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju sa sjedištem u gradu Osijeku*, a koja je putem posebne delegacije dostavljena banu Khuenu, i u kojoj se identificiraju tada najvažniji gospodarski i prometni problemi Slavonije, a koji su, kako ističe autorica aktuelni još i danas. Dakako, ova zanimljiva Spomenica koju je identificirala dr. Mira Kolar Dimitrijević u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, zahtijeva još daljnju opsežnu povijesnu analizu, premda se u njoj već sada pomno ističu uzroci gospodarskog propadanja Slavonije, prije svega prometni, koji su i doveli do postupnog osiromašenja ali i stagnacije grada Osijeka, osobito nakon poznatog financijskog kraha u centru Monarhije, u Beču 1873. godine. Posljedice takovoga neprevladanoga stanja su i sve veće iseljavanje pučanstva, o čemu, kako ćemo vidjeti govori dr. Ivan Balta. Prije toga ističem znanstveni rad dr. Vlade Horvata pod naslovom *Obrtničke zadruge u Vukovaru* te jednako zanimljiv prilog prof. Marina Vukovića na temu *Gospodarenje i život seljačke obiteljske zadruge Vuković iz Kuta*, mjestu na području Požeške županije. Dr. Vlado Horvat, uz isticanje geneze obrtničkih zadruga, koje su zapravo svojevrsno prijelazno razdoblje u povijesti hrvatskoga obrta nakon neizbježnog ukidanja cehova, što je posljedica ukidanja feudalnog poretka i postupnog prevladavanja njegovih ostataka u

društvu, a koji nisu prevladani niti do izbijanja Prvog svjetskog rata. predstavlja također i njihovu slojevitost, osobito u pogledu obrtničkih zanimanja. Riječ je o lončarskoj, opančarskoj, krojačkoj, postolarskoj, tkalačkoj, zidarsko-tesarskoj, bačvarskoj, mlinarskoj i drugim strukovnim zadrugama, od kojih se većina uslijed okolnosti Khuen-Héderváryjeva režima organizira u Hrvatsku obrtničku zadrugu (1890.), nasuprot mnogo ranije osnovane Srpsko zanatlijske zadruge u Vukovaru (1870.) i koja je prestala s radom 1941. I Hrvatska obrtnička zadruga, koja je djelovala pod zaštitom Sv. Antuna, ali i potporom grofova Eltz (kuma zastave bila je grofica Marija Eltz) i iz koje se kasnije razvila Hrvatska zajednička obrtnička zadruga, prestala je s radom u doba II. svjetskog rata, ali joj nakon molbe za obnovu nakon godine 1945. nije udovoljeno. O problemima zadruge, i to na primjeru jedne seljačke obiteljske zadruge Vuković, piše također već spomenuti prof. Vuković, koji prati njezin svakodnevni život od sredine 18. pa sve do sredine 20. st., tj. nakon 1945. kada su ustvari nasilno ugasnule i posljednje preživjele zadruge. Vrijedno je spomenuti, da je autorov prilog ustvari izvorni povijesno-etnografski zapis nastao kazivanjem bivših članova zadruge i analizom arhivskog gradiva iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu i Slavonskom Brodu, te opisuje gospodarsko i imovno stanje zadruge, zajedno sa socijalnim i demografskim prilikama u vremenu o kojem je riječ, i koje su kako možemo saznati, bile vrlo teške.

Na navedene socijalne probleme u čijoj je biti nedostatak akumulacije kapitala u zemlji, a time i nedostatak povoljnih zajmova upravo za mala gospodarstva, a čije su posljedice i nerazvijeno gospodarstvo na gotovo svim područjima, naslanja se i znanstveno istraživanje dr. Ivana Balte na temu Iseljavanje iz Slavonije krajem 19. početkom 20. st. Autor na temelju metode kvantifikacija nastoji pokazati teške posljedice iseljavanja osobito na području obiteljskog života i demografije, jer odlazak oca obitelji u prekomorske zemlje, osobito Ameriku, u najviše slučajeva razorio je obitelj kako u socijalnom tako i demografskom smislu. Osim toga, odlazili su najviše pripadnici mladih generacija. Uz to je dr. Balta na temelju novije literature nastojao prikazati i obrise života Hrvata u Americi, pri čemu se uglavnom služio i brojnim novinskim izvješćima (koja su drugorazredna građa).

Feliks *Valentić* istražio obilježja *Gospodarstva u novogradiškom kraju u širokom rasponu od 1850. do 1945. godine*, pri čemu dobro uočava različite političke okolnosti, a u njihovu su žarištu konačno ukidanje Hrvatsko-slavonske vojničke granice i njezin povratak (reinkorporacija) pod vlast Hrvatskog sabora i bana, što barem u načelu daje nekoje šanse za modernizaciju i tih dijelova hrvatske zemlje osobito u pogledu bržeg razvoja obrta i trgovine, te stvaranja većih obrtničkih radionica, pa i poduzeća, koja i usprkos novih problema koji nastaju nakon 1918. ipak uspijevaju preživjeti, što nije bio slučaj nakon 1945. godine.

Budući da predstavljam radove koji se odnose na povijest 19. st. stoga predstavljanje dragocjenih priloga gđe *Vesne Babić-Drljača*, magistra Petra *Didare* kao i zajednički znanstveni rad prof. dr. *Ljubomira Babana* i doc. dr. *Kate Ivić* na izazovnu, ali i znanstveno istraženu temu *Pregled gospodarskog razvoja istočnohrvatske regije (1945.-2002.) zajedno s rezultatima, koji se dokumentiraju i modernim tabličnim prikazima*, prepuštam promotorima koji će govoriti poslije mog izlaganja, i koji zacijelo bolje poznaju ovu problematiku za razdoblje u 20. st.

Meni stoga još preostaje da predstavim znanstveno istraživanje dr. *Stjepana Sršana* na temu *Prihodi i rashodi grada Osijeka 1883. godine te objavljeni cjenik pristojbi iz 1890. godine*. Riječ je o izvornoj arhivskoj građi koju je autor stručno sistematizirao i koja će kao takova biti od velike koristi još brojnim istraživačima povijesti grada Osijeka. Od jednake su vrijednosti u smislu objavljivanja izvorne arhivske građe i prilog gđe *Ljiljanje Dominković* pod naslovom *Osječki obrtnici 1887. godine*. Autorica je uz manji uvodni komentar, u kojem s pravom ističe grad Osijek kao trgovački i obrtnički grad, osobito u vremenu o kojem je riječ

donosi i osobito dragocjenu seriju pod naslovom *Popis obrtničkih izbornika za Trgovačko-obrtničku komoru u Osijeku 1887. godine* i koja je također prvorazredni povijesni izvor za daljnja istraživanja u tom smjeru. U istu skupinu vrijednih priloga i to u smislu izvorne građe spada i rad gđe *Ljerke Šimunić* pod naslovom *Proračun grada Osijeka za 1913. godinu*, a koji također svjedoči o prioritetima tadašnje gradske uprave, a kako svjedoči izvorna građa bila je to urbana i civilizacijska izgradnja grada, koja svojim vrijednostima i danas služi svima nama.

Također ističem, da su svi radovi, koji su objavljeni u ovome Glasniku temeljeni na izvornoj povijesnoj građi i relevantnoj literaturi, vrijednim serijama, tabličnim prikazima, što sve daje cijelome Glasniku znanstvenu, ali i primjernu metodološku vrijednost u pogledu novih načina istraživanja. Dodatnu znanstvenu, ali i međunarodnu vrijednost imaju uz svaki rad priloženi Summary – dakle sažetak rezultata istraživanja na engleskome jeziku.

I na kraju, čestitke svim autorima, kao i ostalim suradnicima (uredništvo, lektor, korektor, prevoditelji, tiskari "Grafika" d. o. o. u Osijeku, Ministarstvu kulture Republike Hrvatske kao i svima drugima), koji su svojim radom doprinijeli da je pred nama vrlo dobro uređeni Glasnik arhiva Slavonije i Baranje. Kako sam nastojala istaknuti, Glasnik dokumentira odabrane tijekom gospodarskog razvoja u Hrvatskoj i Slavoniji i to u širokom vremenskom rasponu od kraja 18. pa sve do početka 20. st. I što je možda najvažnije, upućuje mlade istraživače na bogatstvo povijesnih vrela koji se čuvaju u našim arhivima, te očekuju da se i oni uključe u njihova istraživanja, te da od njih i njihovih iskustava također svi barem nešto naučimo i dalje zajedno gradimo u ovome slučaju razvoj hrvatskoga gospodarstva, također i u hodu s europskim tijekovima.